

Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk

Martina Malešič

Povzetek

Ljubljanske stanovanjske soseske, ki jim lahko sledimo vse od začetka 1960-ih do konca gradnje velikih stanovanjskih naselij v začetku 1980-ih, so pomenile veliko novost v organizaciji stanovanjskih naselij in v urbanističnem urejanju rasti mesta. Koncept stanovanjske soseske, ki sicer izhaja že iz 19. stoletja, je v slovenski prostor prišel iz skandinavskih držav. Najprej so ga razvijali v obliki teoretičnih razmišljanj, v dejansko prostorsko načrtovanje pa je bil vključen šele v začetku 60-ih. Koncept je predvidel specifično programsko, družbeno in prostorsko ureditev, ki temelji na ideji o avtonomnosti, zaključenosti in raznolikosti. Posamezna soseska vključuje center s trgovinami in z družbeno infrastrukturo. Stanovanjske enote so grajene raznoliko, z različnimi tipi stanovanj, umeščene v zelenje, ločeno od avtomobilskega prometa.

Ključne besede

slovenska arhitektura, stanovanjska gradnja, stanovanjska soseska, ŠS-6

Sredi 1950-ih se je povojna obnova v grobem zaključila, pospešena industrializacija umirila in življenjska raven postopoma zviševala. Nastale okoliščine so pogojevale spremembe in novosti, ki so močno vplivale tudi na rast in zasnovo novih ljubljanskih naselij. Kritike prvih povojnih naselij, ki so jih gradili po nemškem predvojnem vzoru, so bile vedno glasnejše. Uniformna zunanja podoba, geometrično pravilen urbanizem in tipiziran stanovanjski blok niso več zadostovali potrebam novega časa. Kot reakcija na obstoječo gradnjo in kot posledica reform na področju gospodarstva ter stanovanjske politike se je začela razvijati ideja o novi organizaciji stanovanjskih naselij, o t. i. stanovanjski soseski.

Stanovanjska soseska, ki je v slovenski prostor prišla iz severoevropskih držav, predvsem iz Skandinavije, se je najprej pojavila v teoretičnih razmišljanjih. V dejansko prostorsko načrtovanje je bila vključena šele v začetku 60-ih let.

Kaj je stanovanjska soseska?

Stanovanjska soseska ni kakršnakoli stanovanjska zazidava, temveč jo določa specifična programska, družbena in prostorska ureditev. Koncept soseske temelji na ideji, da je potrebno naselja členiti v manjše stanovanjske oz. urbane enote, ki so obenem enote družbenega in družabnega življenja. Način izgradnje soseske in njena velikost naj bi posamezniku omogočila vzpostaviti lastno identiteto s pomočjo prepoznavne stanovanjskega okolja. Obenem naj bi v nasprotju s povojnimi socialno in profesionalno homogenimi naselji združevala ljudi različnih poklicev, slojev, starosti in družinskih struktur. Soseska je avtonomno, zaokroženo stanovanjsko naselje, ki znotraj svojih meja združuje vse, kar je za nemoteno vsakdanje življenje v njem potrebno. Vsa infrastruktura, ki jo ljudje potrebujejo za zadovoljevanje vsakdanjih potreb, je dostopna pešcu. Šola in ostale vzgojno-varstvene ustanove morajo biti v središču soseske in peš dostopne učencem iz vseh stanovanjskih objektov. Otroka na poti v šolo ali vrtec motorni promet ne ogroža. Glavne prometne ceste namreč ne vodijo skozi sosesko, temveč jo obidejo in zamejijo. Proste zelene površine so urejene v obliki manjših parkov in

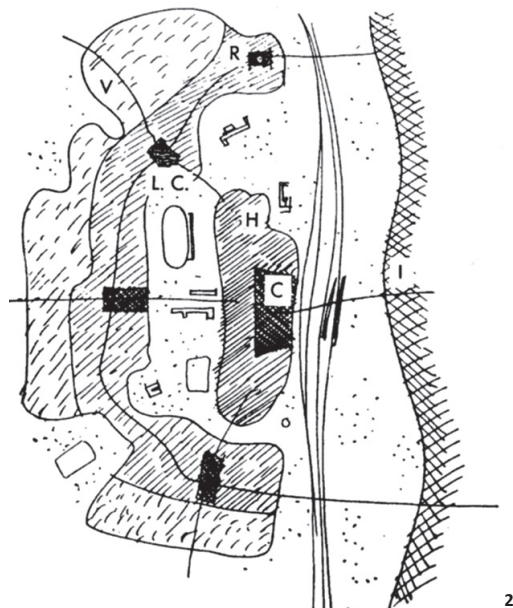
rekreacijskih površin. Za koncept soseske ni bistvena njena prostorska, temveč programska zasnova. Ni le sestav določenega števila novih zgradb, temveč prostorsko, funkcionalno, družbeno in simbolično zaključena celota. Kot urbanistični in organizacijski pojem določa, kako urejati naselja v naglo razvijajočih se mestih, kot socialni pa opredeljuje, kako omogočiti bivanje v skupnosti. Shema soseske je torej neke vrste načrtovalski mehanizem, ki zagotavlja zanesljivo planiranje prijetnega bivanja okolja.

Razvoj stanovanjske soseske

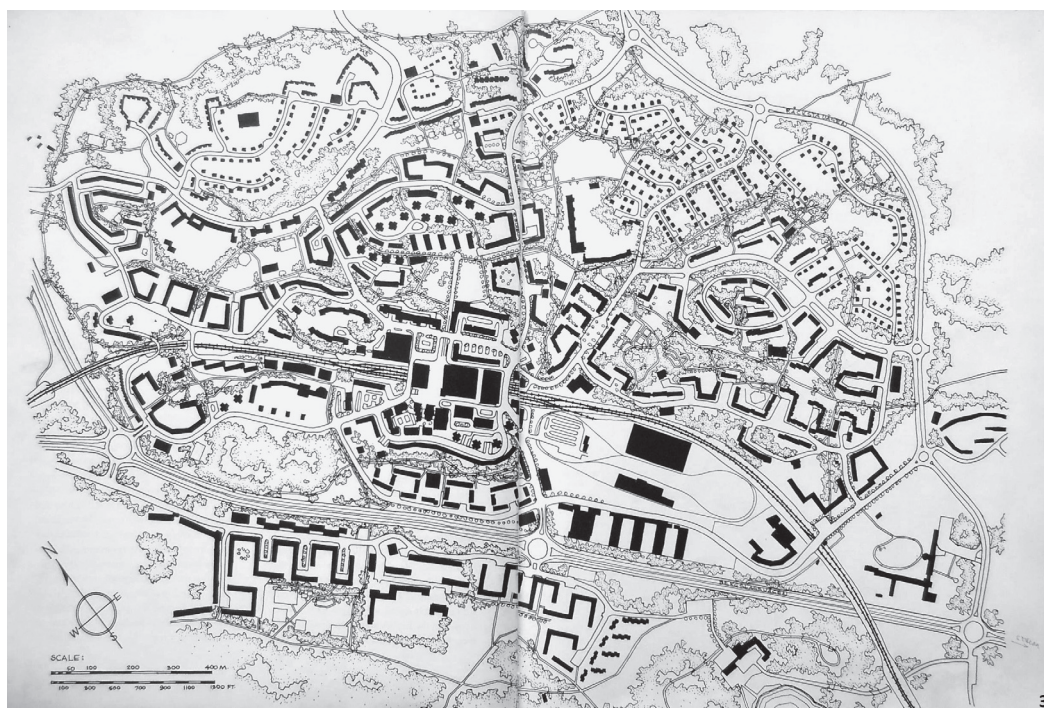
Ideja o novem načinu prostorske in organizacijske zasnove mestnega stanovanjskega naselja, t. i. stanovanjski soseski, se je pojavila kot reakcija na prenatrpanost in kaotičnost vele mest, pa tudi kot kritika obstoječe funkcionalistične stanovanjske gradnje. Princip soseske so razvijali že angleški in ameriški urbanisti konec 19. in v začetku 20. stoletja, da bi obudili stari način organizacije socialne skupnosti. Pojem *stanovanjska soseska* (angl. *neighbourhood unit*) je prvi uporabil ameriški urbanist Clarence A. Perry leta 1929. Pri pripravi regionalnega plana New Yorka leta 1929 je izhajal iz idej o vrtnem mestu Ebenezerja Howarda (1889). Sosesko je določil kot enoto mesta. Predlagal je omejitve števila prebivalcev na 5000, kar odgovarja eni osnovni šoli. Slednjo je postavil v center soseske, njeno velikost pa določil na osnovi razdalje med stanovanji in šolo, ki ne sme presegati $\frac{1}{4}$ milje (1200 m). Pri zasnovi naselja je poudarjal pomembno vlogo pešca in izločitev tranzitnega prometa, kar sta istočasno razvijala tudi Clarence Stein in Henry Wright v svojem projektu za mesto Radburn (ZDA, New Jersey). Načrt Radburna je predvidel velike zazidalne otoke (cca 100 ha), znotraj katerih so pešpoti popolnoma ločene od ceste za motorni promet. Zazidalne otoke z vseh štirih strani obdajajo prometnice, med katerimi je ena glavna cesta, ob njej pa se zgoščajo trgovske dejavnosti, objekti družbene infrastrukture in visoka stanovanjska gradnja. V posamezni otok oz. enoto stanovanjske soseske vodijo do hiš slepe ceste, ostale zelene površine med hišami, vrtovi in parki so prepredene le s pešpotmi. Od načrtovane večje zazida-

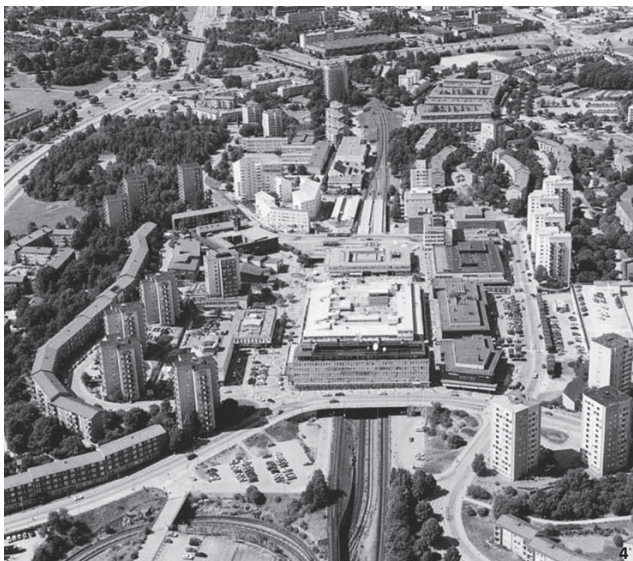
Sl. 1: Pogled v notranjost soseske (ŠS-6).

2

3

4

5

ve sta bila zgrajena le dva zazidalna otoka 1933. Kljub temu je Radburn kot model služil ameriški in evropski stanovanjski gradnji tako v 30-ih letih kot po 2. svetovni vojni.

Po vojni so Perryjev in Steinov model prevzeli angleški urbanisti v programu novih mest. Tik pred koncem vojne sta sir Patrick Abercrombie in John Henry Forshaw v načrtu za London, *County of London* (1943) in kasnejši *Greater London Regional Plan* (1944), predlagala gradnjo novih mest, ki bi si sledila v krogu, oddaljenem 60 kilometrov od centra mesta in bila od njega ločena z nezazidanimi zelenimi pasovi (greenbelts). Angleški in ameriški vzorec so prevzeli v skandinavskih deželah, najprej na Švedskem, kjer je ideja soseske ustrezala ideološkemu prepričanju, da družbena razmerja manjših skupin lahko tvorijo eno od ključnih sestavin demokracije. Sosesko so v začetku 50-ih vključevali v regionalne načrte glavnih mest. Regionalni načrt Stockholma (1952) je predvidel gradnjo satelitskih mest, kar naj bi soseska kot samozadostna naselbinska celota tudi predstavljala. Tiste z najbolj značilno shemo med seboj povezanih, a vseeno ločenih sosesk so bile nanizane vzdolž zahodnega kraka mestne podzemne železnice, ki vodi do jezera Mälaren (Blackeberg-Grimsta-Räcksta-Vällingby-Hässelby gård-Hässelby strand). Najbolj odmevna in največkrat publicirana med njimi je bila soseska Vällingby, ki je postala tako za Švedsko kot širše, za Evropo, vzorčni primer mesta v malem, t. i. mesta ABC. Akronim za »Arbete – Bostad – Centrum«, delo–stanovanje–center, so uporabili kot poudarek, da ABC mesto v primerjavi s spalnimi naselji funkcionalizma ponovno združi s coningom ločene dele mesta: stanovanja, trgovine, cerkev, šole in vrtce, zaposlitvena mesta in center skupnosti. Vse te dejavnosti so vključene v središče naselja, kamor pripelje podzemna železnica kot glavni element povezovanja sosesk s centrom. Središče v koncentričnih krogih obdajajo stanovanjske zgradbe različnih tipov; najbližje mu stojijo stolpnice, ki z zgostitvijo prebivalstva omogočijo bližino osre-

dnjih servisov čim večjemu številu ljudi, sledijo nižji stanovanjski bloki, v najbolj oddaljenem pasu pa so enodružinske hiše v zelenju, predvsem v strnji zazi-davi. Prav ta raznolika pozidava je omogočila vzpostavitve vizualne identitete posameznega manjšega sosesstva, pa tudi jasen znak, da center leži tam, kjer so objekti najvišji. Celotno sosesko, sledeč Radburnove-mu vzorcu, določajo ločitev pešpoti od cest za motor-ni promet, veliko zelenja, ki jo obkroža, in najrazličnej-ši tipi stanovanjskih tipologij, ki omogočajo širok raz-pon sociološke sestave prebivalstva. Švedske stano-vanjske soseske so kmalu postale referenčni primer za stanovanjsko gradnjo po vsej Evropi.

Stanovanjske soseske v Ljubljani

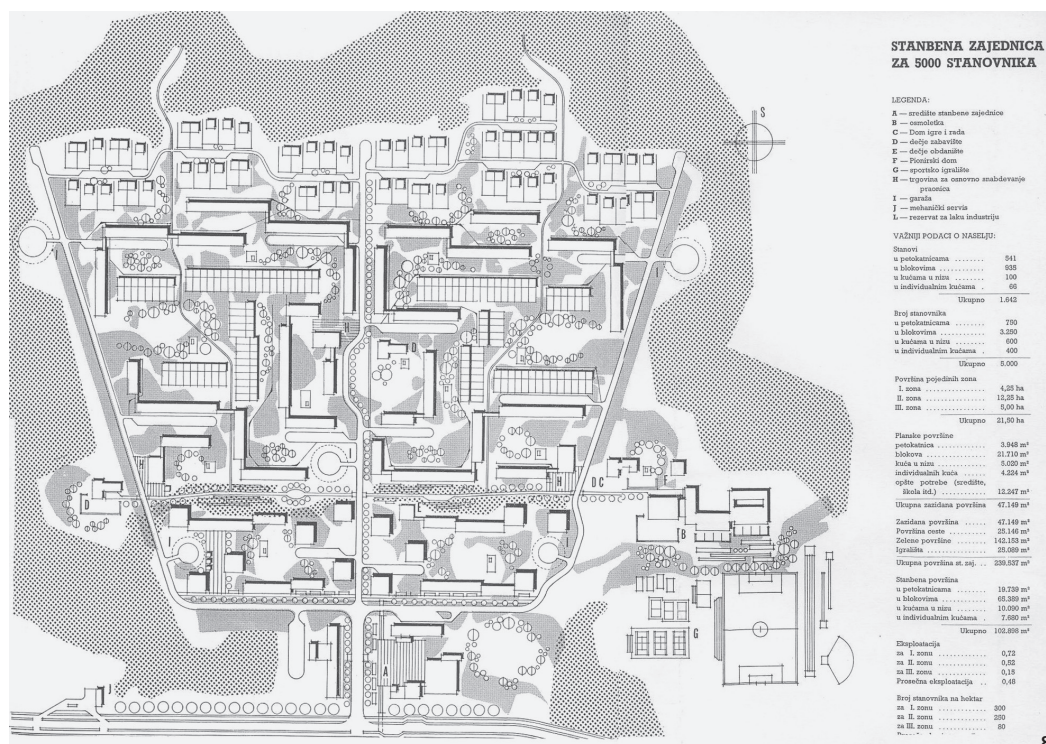
Slovenski arhitekti so koncept soseske dobro poznali. V začetku 50-ih ga je, opirajoč se predvsem na šved-ske primere, razvijal Edvard Ravnikar v svojem semi-narju na ljubljanski šoli za arhitekturo. Takšne študije in teoretične raziskave so bile izhodišče za dokončno uveljavitev urejanja mestne rasti na osnovi koncepta soseske na prelomu v 60-a. *Generalni urbanistični plan Ljubljane* (GUP, 1965) je sosesko definiral kot osnovni element organizacije mesta, ki teritorialno ustreza družbenopolitični enoti stanovanjske oz. po-zneje krajevne skupnosti. Stanovanjske skupnosti so bile z *Zakonom o stanovanjskih skupnostih* leta 1958 opredeljene kot samoupravne enote za določeno ur-banistično območje in so se kot take skoraj popolno-ma prekrile s soseskami. Soseska je postala prostorska enota stanovanjske skupnosti, ta pa je upravljala delovanje soseske. Stanovanjske skupnosti so soseski dale organizacijsko in upravno obliko. Leta 1958 je bil sprejet še *Zakon o nacionalizaciji najemniških zgradb in mestnih zemljišč*, ki je omogočil velike občinske gradnje na nacionaliziranih zemljiščih. GUP je me-stno zemljišče razdelil na zazidalne otoke, ki so se na območjih, namenjenih stanovanjski gradnji, pravilo-ma prekrivali s predeli, predvidenimi za stanovanjske soseske. Vsi naštetih dejavniki so odločili, da je šele

prehod v 60-ah omogočil začetek gradnje prvih večjih stanovanjskih sosesk.

A nekatere elemente koncepta soseske so uporabili že prej. Za Savsko naselje za Bežigradom, ki se je vse od 50-ih širilo stihijno, brez enotnega načrta, je bil leta 1958 izdelan zazidalni načrt (B. Gvardjančič, Zavod za stanovanjsko izgradnjo). Načrt je, sledeč principom stanovanjske soseske, naselje dopolnil s 5-nadstropnimi bloki in z novim vertikalnim središčem v petih 14-nadstropnih stolpnih ter s preskrbovalnim centrom in z urejenimi zelenimi površinami. Konec 50-ih sta bila na osnovi koncepta soseske narejena tudi zazidalna načrta za novo urbanistično ureditev Prul in Vodmata, ki pa nikdar nista bila v celoti realizirana. Kot neke vrste zazidalni preizkus Ravnikarjevega teoretičnega modela je bila v prvi polovici 50-ih zgrajena soseska BS-6 za Bežigradom (Brinje, med Dunajsko in ulico Pohorskega bataljona). Urbanistično zasnovo je načrtoval arhitekt Janez Berdajs (1962), projektanti stanovanjskih stavb pa so bili različni. BS-6 predstavlja »šolsko« izvedbo soseske v manjšem merilu. Zamejujejo ga prometne ceste, ki v notranjost naselja ne vodijo. Center ob Dunajski cesti določata avtobusna postaja in trgovina, v notranjosti pa vrtec. Vstop v sosesko zaznamujejo 12-nadstropne stolpnice, tem sledijo 4- do 5-nadstropni stanovanjski bloki in 5-nadstropni stolpiči. Gabarit po pravilih soseske pada vse do enodružinskih samostojnih in vrstnih hiš, ki so bile sicer sezidane že prej, a vključene v shemo soseske kot njen nizek pas.

Prva bolj ambiciozno zasnovana in od samega začetka načrtovana kot soseska je bila šišenska (ŠS-6), zgrajena v drugi polovici 60-ih med Celovško in Vodnikovo cesto. Načrt urbanizma (1966) sta izdelala Janez Vovk in Aleš Šarec, arhitekture pa Ilija Arnautovič in Aleksander Peršin. Center s trgovinami in kulturnim domom je ob glavni prometnici in postaji javnega prometa. S pešpotjo se povezuje z osnovno šolo in vrtcem (Miloš Lapajne) v središču naselja. Okoli centra so ob Celovski cesti razporejene stolpnice. Ga-

barit stanovanjskih stavb z oddaljenostjo od centra proti notranjosti pada. Najvišji objekti so zasnovani kot visoki stolpi v ravnih linijah, s padanjem števila nadstropij pa kompozicije prehajajo v združevanja stavbnih mas v obliki podkve. Ti posamezni zamejeni otoki sestavljajo manjša soseda, ki prav s podkvasto obliko ustvarjajo intimen, miren zelen prostor, prilagojen merilu človeka. Podkve se s preboji odpirajo tudi na zunanjo stran, tako da omogočajo in vizualno in prostorsko povezavo z ostalimi deli soseske. Naselje zamejuje Celovška in Vodnikova cesta. Promet ostaja na obrobju naselja, strogo ločen od pešpoti. V soseski ŠS-6 so v času izgradnje postavili le stanovanjske objekte, za katere je bilo financiranje

Sl. 2: Sven Markelius, shema stanovanjske soseske.

Sl. 3: Stanovanjska soseska Vällingby v Stockholmu (1952–57).

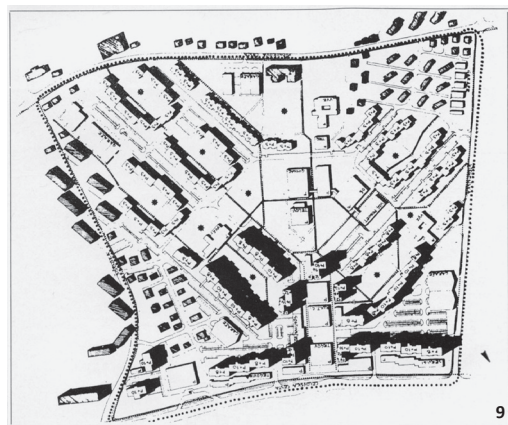
Sl. 4: Zračni pogled na center stanovanjske soseske Vällingby v Stockholmu (1952–57), ki stoji nad podzemno železnico, obdajajo pa ga stanovanjske stolpnice in bloki.

Sl. 5: Center stanovanjske soseske Vällingby v Stockholmu (1952–57).

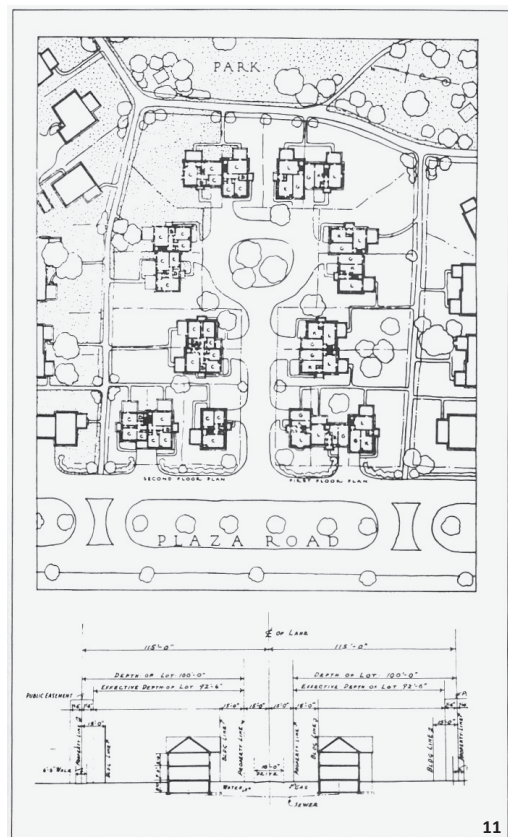
Sl. 6: Generalni urbanistični plan Ljubljane (1965) z jasno vidnimi zazidalnimi otoki, namenjenimi stanovanjskim soseskam, ki se nizajo ob posameznem kraku.

Sl. 7: Naslovica Generalnega urbanističnega plana Ljubljane (1965), ki shematsko ponazarja krakasti razvoj mesta.

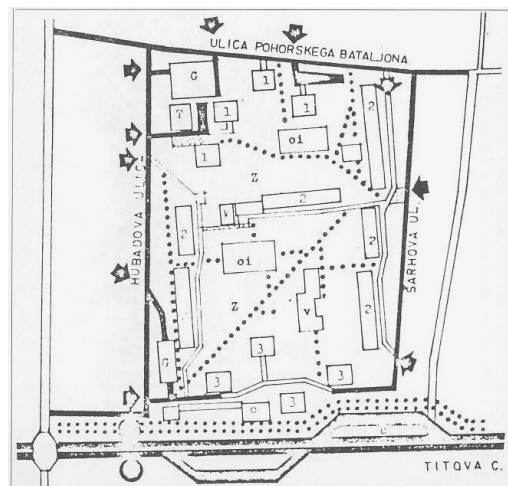
Sl. 8: Model vzorčne stanovanjske soseske za 5000 prebivalcev, ki jo je izdelala skupina študentov v seminarju Edvarda Ravnikarja (1958). Drevesno strukturo določa središče, ki leži ob prometnem vozlu, iz njega pa izhajajo posamezne stanovanjske četrti z manjšimi trgi z otroškim igriščem, manjšo trgovino in vrtcem.

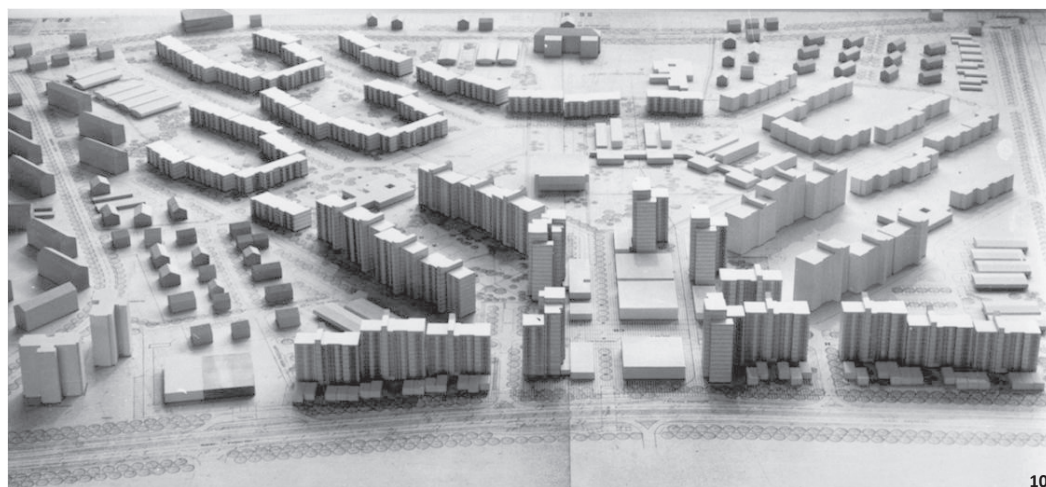
9

11

12

10

urejeno s stanovanjskim samopriskom, šolo in vrtec. Preskrbovalni center s kulturnim domom ob Celovški med gradnjo soseske ni bil realiziran.

Skoraj istočasno so po načrtih Vladimirja Braca Mušiča, Nives Starc in Marjana Bežana (1967) v Ljubljani za Bežigradom gradili sosesko BS-7, z istim ciljem po vzpostavljanju mesta v mestu in obujanju mestne strnjene zazidave z ulico in s trgov, a po zasnovi in rešitvah popolnoma drugačno. Pešpot skozi naselje je bila še vedno pomembni dejavnik naselja, a za Bežigradom ni več peljala skozi park kot v Šiški, temveč je postala čisto mestni element, ki postane ključni gradnik zasnove naselja. Center soseske ni bil načrtovan v samostojnih objektih, združenih v izhodišču naselja, temveč v nizkih objektih ob stanovanjskih blokih, vzdolž glavne ulice.

Na prehodu v 70-a in tudi še v 80-a se je, sledeč shemi ljubljanskega krakastega mesta in sosesk kot njegove bistvene sestavine, nadaljevala gradnja sosesk, v določeni meri še vedno po prvotnemu principu. Naselja, kot so Koseze, Draveljska gmajna, BS-3, VS-4 na Viču, Nove Fužine, Nove Jarše, Štepanjsko naselje, so morda na prvi pogled drugačne soseske, a v osnovi še vedno zasnovane na prvotnih izhodiščih. Ohranjen je bil koncept zazidave na osnovi stavbnega bloka, ki s svojim volumnom artikurira prostor naselja in ustvarja intimnejše merilo. Prav tako je ostala notranja ulica, namenjena pešcu, ki so mu po poti prek zelenja in stran od prometa dostopne najpomembnejše točke v naselju. V teh novih soseskah so bila načrtovana tudi središča z objekti družbene infrastrukture. Praviloma so bile zgrajene tudi stavbe različnih stanovanjskih tipov in višin, predvsem pa so bile poleg stanovanjskih enot urejene velike javne zelene površine.

Ljubljanske stanovanjske soseske v večini niso bile realizirane v celoti. Običajno so se zgradila le stanovanjska poslopja, ponekod še najnujnejši servisi, kot so šola, vrtec in trgovina. Družbeni centri so praviloma ostajali le na papirju. Najpogostejši vzrok za to so bili različni viri financiranja stanovanj in socialne infrastrukture. Eden izmed vidnejših razlogov je bil tudi namen načrtovanja teh sosesk. Kot je bilo že omenjeno, so se ljubljanske soseske razvijale na osnovi skandinavskih zgledov, vendar predvsem z organizacijskega in prostorskega vidika, ne pa socialnega. Na Švedskem so soseske predstavljale bistveni element socialne izgradnje demokracije, vključene v povojni program socialdemokratov. Zato je bila vzpostavitev naselij z zdravstvenimi, izobraževnimi in kolektivnimi storitvami eden od glavnih ciljev. Pri nas so sosesko obravnavali predvsem kot oporo urbanistični organizaciji mesta in kot nov, bolj organiziran način stanovanjske gradnje. Zato izgradnja spremljajočega programa ni bila ključnega pomena. Po drugi strani je tudi premajhna oddaljenost mestnega središča preprečevala, da bi se lahko dejansko razvile kot avtonomni deli mesta. Kljub temu pa je gradnja stanovanjskih sosesk v slovenskem prostoru pomenila kvaliteto spremembo v povojni stanovanjski izgradnji, ki do danes tako po obsegu, z izjemo stihijske enodružinske gradnje, kot po kakovosti bivanjskega prostora še ni bila nadgrajena.

Viri in literatura

- Gantar, P., *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*, Ljubljana 1984.
 Jernejec, M., *Stanovanjsko naselje danes in jutri, v: Človek-stanovanje-naselje* (ur. France Ivanšek), Ljubljana 1962.
 Mercina, A., *Arhitekt Ilija Arnatović: socializem v slovenski arhitekturi*, Ljubljana 2006.
 Mihelič, B., *Razvoj soseske*, *Arhitektov bilten*, 29, 1978, str. 6–7.
 Mihelič, B., *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana 1983.
 Mušič, V. B., *O stanovanjskih skupnostih kot urbanističnem elementu*, Ljubljana 1960.
 Mumford, E., *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928-1960*, Cambridge-London 2000.
 Rowe, P. G., *Modernity and Housing*, Cambridge-London 1995.
 Rudberg, E., *Building the Welfare of the Folkhemmet 1940–60, v: 20th-Century Architecture. Sweden* (ur. Claes Caldenby, Jöran Lindvall, Wilfried Wang), München-New York-Frankfurt am Main-Stockholm 1998, str. 111–142.

Sl. 9: Shema zazidalnega načrta za stanovanjsko sosesko ŠS-6 (Ljubljana Šiška, 1964).

Sl. 10: Maketa stanovanjske soseske ŠS-6.

Sl. 11: Clarence Stein in Henry Wright, načrt za Radburn (1929), detajl posamezne stanovanjske enote z ločitvijo pešpoti od motornega prometa.

Sl. 12: Zazidalna shema za sosesko BS-6 (Brinje, Ljubljana Bežigrad 1963-64).